

INTERJÚ

Legendás interjúk

Szűntelen fújó szelek

Buda Ferencsel beszélget Albert Zsuzsa

Albert Zs.: – *Kék-sárga tájban jöttem a vonaton Kecskemét felé, fordultak körülöttem a letarolt kukoricamezők, és ott voltak a kecskeméti tanyák, amikor Buda Ferenchez jöttem. Mindez hozzá tartozik, beleépült költészetébe. Van hat gyereke, ez a lakás a kirepítő fészke. A régebbi fészek Debrecen. 1936-ban született Debrecenben.*

Buda Ferenc: – Igen, az én kirepítő fészke Debrecen volt, ott születtem, ott nőttem föl, most már, sajnos, azt kell mondanom, hogy életemnek csak a kisebbik felét töltöttem ott, hiszen húsz éves korom után kezdtem elszakadozni szülővárosomtól. Nem egészen a magam jószántából, hosszabb időre első alkalommal úgy vittek engem máshová Debrecenből. Mégpedig 1957 nyár közepén, amikor a megyei börtönből egy szállítmány indult Állampusztára, Bács-Kiskun megyébe, a rabgazdaságba. Azóta is némi malíciával azt szoktam mondogatni, főleg itt, ebben a megyében, ha netán valami író-olvasó találkozó sora kerül, hogy akkor szerettem meg ezt a megyét, és a táj valóban szép.

De maradjunk Debrecennél. Mondhatnám azt is, hogy szívesen maradtam volna én továbbra is Debrecenben, mert úgy, ahogy volt, szép és csúnya arcával, dédelgető, meg rideg természetével, nagyon megszerettem. Hál' Istennek, van még kikhez hazajárnom, szüleim ott élnek máig is, nyolcvanon felül már, el-elmegyek hozzájuk, ők még gyakrabban vonatra kapnak, hiszen ők már ingyen utazhatnak.

– *A költészetére jellemző képek, azt a tájat, azt a kertet, azt a fát foglalják magukba, ami a gyerekkorhoz is köti, amit azután újra megteremtett magának. Azt mondják róla, és ez így igaz, hogy maradt ezen kívül a vas, meg a kő. Szóval, egyrészt az emberi, szelíd arcú környezet, másrészt a kemény valóság épül költészetébe.*

– A tájélmény annyira erős a verseimben, olykor, sőt, leggyakrabban fölé nővén még a, nevezük jobb szó híján, filozófiai tartalomnak is, ami mondjuk, mint filozófia, soha nem volt az erősségem, jobban szerettem konkrét dolgokban gondolkodni. Ennek az is lehet talán az oka, hogy a gyerekeimmel ellentétben én egyedüli gyerek voltam, nem lehetett több testvérem. Nagyon sok időt töltöttem magányosan, és nagyon jól éreztem mindig magamat, ha kimentem például a nagyerdőre, vagy a debreceni határba.

– *Emlékszik talán, Petőfi: A gólya című versében ír arról, milyen magányos gyerek volt, és gyakran kiment egyedül a határba, nézni a gólyát.*

– Igen, ez nekem máig nagy gyönyörűségem, és ha időm engedné, folyton effélékkel múlatnám az időt. Hogy kimegyek a határba, és elgyönyörködöm

egy madárban például. Nem tudom, megfigyelte-e már, hogy nyáridőben a vércse hogyan röptül? Fölszáll, nem túlságosan magasra, ötven, száz, százötven méterre, szembefordulva az enyhén fújó széllel, és egyhelyben szítál. Csudálatos látvány, általában a madarak Isten legcsudálatosabb teremtményei közé tartoznak. Nagyon szeretem őket. Még a varjakat is.

– *Nem szokott prédikálni nekik? Névrokona, Szent Ferenc példájára.*

– Inkább azt hallgatom, amit ők prédikálnak. Jobban rám fér. Ők többet mondhatnak nekem, még mindig, mint én nekik.

– *Verseiben szó van arról, valamikor vállalta, hogy tanyai tanító legyen. Miért? Hivatásként, vagy kényszerűségből?*

– Nem kényszerűségből, legfőljobb belső kényszer sarkallt, hogy otthagyjam a városi iskolát, otthagyjuk, mert együtt mentünk, feleségestől, és magam kérvényeztem, hogy helyezzenek oda ki. Minden barátom és jóakaróm lebeszélése ellenére. Utólag, józan ésszel fölmérve, nekik volt igazuk. Mert iszonyatos vereséggel záródott az egyetlen tanyasi esztendő. Kiderült, hogy nem vagyok alkalmas semmiféle vezetési feladatra, még annyira sem, hogy egy ilyen külterületi, két tanulócsoportos osztatlan iskolát elvezetgessek. Másfelől, amilyen bánásmódban részesültünk, nem a tanyasiak, hanem a közvetlen többség részéről, annál kicsit többet, vagy emberségesebbet vártunk volna! De ezt hagyjuk. A lényeg az, hogy az erőmet, meg a szervezőképességemet hibásan mértem fel, ezért kellett vereséget szenvednem. Ennek az évnek egyetlen hozadéka egy hosszú vers.

– *Abogy végigolvastam a verseit, próbáltam bemérni, hová tartozik, emlegeti József Attilát, Nagy Lászlót, Simonyi Imrét, Kormos Istvánt.*

– Adyt is emlegettem. Talán többet is emlegethettem volna, vagy emlegethetnék, nagyon hosszú névsor telne ki azokból, akiket szeretek, akik iránt valamilyen vonzalmat érzek, de talán legmeghatározóbb mégiscsak az a két dolog, ami konkrét emberi személyhez nehezen köthető, egyik a népköltészet, másik a Biblia.

– *Adynak is ez volt a forrása.*

– Jó forrás.

– *Ez a debreceni protestantizmusból fakad?*

– Meglehet. Kicsi koromtól fogva ott volt a kezem ügyében a Biblia, az ugyan nagyon nagy hazugság volna, ha azt mondanám, hogy mindennap forgattam, olvastam, de elő-elóvettem. Mostanában még többször. És azon felül, hogy én csakugyan kijelentésnek tartom, és a legfontosabb könyvnek a világon, de írói mesterség szempontjából is hatalmas táplálék. Kifogyhatatlan táplálék. A népköltészetéről pedig annyit, hogy nemcsak az én népem költészete, minden népé fontos nekem, amit valamilyen módon hozzáférhetővé tudok tenni, vagy valamilyen módon hozzáférhető. Ha máshogy nem, fordításban. Első soron a velünk valamilyen módon rokon népek, de az olyan népeké is, amelyek nem számítnak rokonnak. Mert azért egy köldökszínőron lógunk mi valamennyien.

– *Mi a költészet? Kijelentés, vagy igazság keresés?*

– Hogyha lehet sorrendet megszabni, akkor én az igazság kereséssel kezdek. Az már különleges kegyelem folytán következhetik, hogy kijelentéssé is válik.

– *Hány kötete jelent meg eddig?*

– Verseskötet négy, ezen kívül egy gyermekeknek szóló kötetecske, egy prózai írásaimból válogatott kötet, egy műfordítás kötet, de hát én magaménak valloam a kazah meg a kirgiz népmesék fordítását is. Nem olyan nagy termés.

– *Ez a költészet hiteles, nem ír többet, mint amennyit mondani akar. Elég szűkszavú költészet, igaz költészet, a fordítások mind hírt adnak valamiről. Tehát nem öncélú dolog, amit meg kellett írnia, azt írta meg. Amit teremtenie kellett maga körül a világban, azt teremtette meg. Tehát az otthont is, meg a gyerekeket is. Beszéljen kicsit a gyerekeiről, a feleségéről.*

– Mi évfolyamtársak voltunk a feleségemmel, magyar-oroszos szakosok mind a ketten, és ötvenhat után, az ötvenhetes második félévben, mind a ketten más második szakot vettünk föl, ő németet, én latint. Nem tudom, miért éppen latint, most már csodálkozom rajta, s aztán mind a ketten kimaradtunk az egyetemről. Ő családi okokból, én pedig nem egészen a magam jószántából. Engem kipenderítettek.

– *Ötvenhatban helytelenkedett?*

– Verseket írtam. Más bűnöm nem volt. Három olyan vers akadt a hatóság kezébe, ami miatt aztán engem elítéltek egy esztendőre. Megúsztam, hozzá kell tennem, mert kaphattam volna többet, években is, meg egyebekben is, ami akkoriban szokásos volt, mert testileg is kiosztották a pacienseket, én azt megúsztam néhány pofonnal. No de a felségemről volt szó, az egyetemen ismerkedtünk össze, és akkor már szerettük egymást, mikor engem elvittek, és valószínű, hogy ha el nem visznek, akkor még korábban összeházasodunk, amilyen kis bolondok voltunk. Következésképpen a házasságunk után a gyerek is nyomban jött, hál' Istennek, az első. Egzisztenciánk nem igen sok volt. Segédmunkás voltam, lakásunk nem volt, erre-arra hányódtunk. Előbb a szüleimnél laktunk Debrecenben, egy szoba-konyhás lakásban, aztán szinte menekülés-szerűen mentünk föl Pestre, 1960 kora őszén, úgy, hogy se állásunk, se lakásunk nem volt. Az első éjszakát egy munkásszálló padlásajtaja előtt töltöttük, a második éjszakát Juhász Ferencéknél, ágyban, párnák közt, a Ferenc pizsamájában. Akkor albérlet, nem sorolom, hosszú nóta ez. Ezért várt a második gyerek még egy pár esztendőt, pontosan hat esztendőt. Utána aztán szinte sorozatszerűen. De akkor már lett lakásunk itt Kecskeméten, volt hová szülni a gyerekeket, s így jött az első, Júlia után Ádám, 59, 61-ben, 67-ben Bálint, 70-ben Péter, 71-ben Eszter, köztük még másfél év se nagyon volt, úgyhogy egyszerre két gyerek pelenkáit mostuk, teregettük szépen, ja, a legkisebbik Borbála, aki hetedikes. Ekkora családban nem kaphattak meg mindent, viszont hagyni kellett a másiknak is abból, ami van, s ezzel dialektikában arra is ügyelni, hogy ő se maradjon éhen. Tehát bele kell tanulni egy olyan közösségi létbe, ahol azért egymásért is élnek az emberek. Valamelyest.

– *Hogyan tudta megteremteni állástalan évei után ezt a viszonylagos biztonságot?*

– Ez az első kötetemnek köszönhető, ami hatvanháromban jelent meg, és elég jó visszhangja volt. A hír a szárnyára kapta egy falusi tanító, vagy képesítés nélküli nevelő első könyvét, és ennek a hírnek a következtében hívtak meg engem – akkor már Pusztavacson tanítottunk – ide Kecskemétre, irodalmi

matinéra, amelyen azóta már két elment ember vett részt, Jankovich Feri bácsi, meg Maróti Lajos. Aztán pár hónap múlva kapok másik levelet, hogy nem volna-e kedvünk ide költözködni – ezt is rövidre fogom: volt kedvünk ide költözködni, állás lett, nagy nehezen lakás is, tanítottam.

– *A felesége is tanít?*

– A feleségem nem is tudom, már mióta, csak a családot neveli. Ha valóban megvalósul az, hogy sok gyerekes anyák kaphatnak nyugdíjat, akkor ez csak alamizna lenne, akármennyit kapnának azért a szolgálatért, amit egyébként a maguk jószántából cselekedtek meg. Mert a kutya sem kérte tőlünk, hogy ennyi gyereket szüljünk, de azért nem tekergők, nem bűnözők lettek belőlük, nem isznak, nem kutyaalkodnak, végzik a dolgukat. Ez valamibe bekerült. Még a Jóisten segítségével is. Ha lehetne, szívesen csinálnék olyat, hogy kivonulnék néhány hétre, egy erdő szélére a szerszámaimmal, meg egy nagydarab fával, és faragnék reggeltől estig.

– *Van egy műfordítás kötete. Ebben finn-ugor, meg török nyelvek népköltészetét fordította. Miből fordított, eredetiből, vagy oroszból?*

– Én ide sorolom az altáji népeket is, a kultúrájának bizonyos vonásai, összetevői szempontjából talán még némely török néphez közelebb állunk, mint némely finn-ugor néphez. No, de ezt hagyjuk.

– *Buda Ferencnek az a híre, hogy elszántan és lelkesen foglalkozik ezzel a témával.*

– Az szolgálna nagyobb örömömre, ha gyakrabban és hosszabban ott lehetnék közöttük.

– *Hol járt eddig?*

– Jártam Közép-Ázsiában, pontosabban szólva Kirgíziában, Kazahsztánban, Baskíriában és Mongóliában, e népek hazái közül. Hogy kérdésének a második részére válaszoljak, azokat a fordításokat, amelyek a *Varázsének* című kötetemben megjelentek, nagyrészt nyersfordításból készítettem meg. Kivéve azt az eléggé kurtácska török anyagot, azt már megpróbáltam a magam erejéből, törökből magyarra áttenni. Amit azóta műveltem, és elkövettem, kirgizből, kazahból, baskírból, effélékből, tehát török nyelvekből, ezeket eredetiből fordítottam, sőt még néhány mongolt is. Hozzá kell tennem, hogy mongolul nem tudok egyáltalán, de van jó szótáram. És egyszerűbb műfajból, közmondásokot például, kitűnően lehet csupán szótár segítségével fordítani. Kirgizbe, kazahba valamelyest beleláboltam, ez persze meglehetősen konyhai nyelvtudás, hogyha az élésről való kommunikációt tekintjük. De hogyha elég időm van hozzá, két-három nap alatt nagyon jól bele tudok jönni a szótárral való fordításba.

– *Ezeknek a népeknek történelmével és néprajzával is foglalkozik?*

– Természetesen, hiszen, főleg, ha az ember népköltészetet fordít, akkor nem választhatja el a szóban forgó nép kultúrájának egyéb oldalaitól. Hisz valaha nem volt külön költészet, nem volt külön zene, nem voltak külön szokások, minden egyben volt. Roppantul érdekel engem a tárgyi néprajz is, az élelem előállításától kezdve egészen a határig, tehát ami a tárgyi meg a szellemi néprajz között van, a népművészet. A faragás, a textil, a bőr, stb.

– *Melyik a kedvence?*

– Hogyha az egyikről tudok, akkor a másikról is majdnem elegendőt tudok, mert etnikailag nagyon közel állnak egymáshoz, talán etnogenezis szempontjából van különbség, mert a kirgizek valaha Belső Ázsiából, az Altájon túlról vonultak jelenlegi hazájukba, tehát a Tien San északi-északnyugati lejtőire és völgyeibe, a kazakok pedig ott éltek már nagyon régóta, ahol most. A nomád nagyállat tartás volt létüknek a legfőbb alapja. Erről adalékként, újkori és igen szomorú adalékként, a következőt: éppenséggel a Szanipalatinszki atomlőter beszűntetése, bezárása érdekében indult néhány éve egy mozgalom Kazahsztánban, „Szenipalatinszki Nevada” elnevezéssel. Ők derítették föl és mondták ki immár nyílt szóval, hogy ez a nagyállat tartó gazdálkodás, ami némiképpen a mi szilajpásztorokunkra hasonlít, de annál nomádabb, mert téli-nyári legelőváltás volt, olyannyira szervesen adódott abból a földrajzi, klimatikus környezetből, azokból a hagyományokból, hogy egészen e század első évtizedéig gyönyörűen működött. Annyi húst termeltek, hogy ellátták Oroszországot, ellátták Kínát. Nem disznóhússal, főleg birkával, meg marhahússal. Miután a szovjethatalom oda is bétette a lábát meglehetősen, ezt a hagyományt szinte tövesztül szétzúzták. Leöldösték, kiirtották az állatállomány nagy részét, állam ellenes bűnnek számított, ha valaki a hagyományos életformát folytatta, a nagygazdákat, akiket Báj-nak hívtak ott, oroszul meg kuláknak, kiirtották, a népet pedig nem is kellett kiirtani, mert körülbelül úgy jártak, mint az Észak-amerikai indiánok a nagy bölényvadászatok után. A létalapjuk megszűnván, nagyrészüket éhen halt. Nem kellett meg se ölni őket. Hát a kazakok így jártak. A lakosság több mint a fele éhen pusztult.

A török népeknek sokkalta régebbi írásbeli összefüggő nyelvemlékeik vannak, mint a finnugor népek bármelyikének, a nyolcadik század elejéről származnak, és Mongólia, Szibéria, az Altáj hegység vidékén találták meg ezeket, sziklafeliratok és sírfeliratok formájában. Én magam is láttam ilyet Mongóliában, nem messze Ulanbatortól, Tonjokuk emlékoszlopát, amely az ott nyugvó elhunyt tetteit sorolja föl, gyönyörű költői nyelven egyébként.

– *Erről írt Képes Géza.*

– Igen, nagyon szépen verssé fordította, tulajdonképpen igaza is volt, mert a veretes beszéd versnek számít, lásd a Bibliát, de ott van rajta ótörök nyelven, ótörök rovásírással, és ott van rajta kínaiul, kínai írással. Egyébként, két gondolatjel között jegyzem meg, hogy hetvenhatban közölte velem Alma-Atában Olza Szilejmenov költő barátom, hogy a katonák célba lövöldöztek erre az emlékoszlopra. Megkérdeztem tőle: mongolok? Azt mondja nem, a mieink. Ott volt egy nagy szovjet haditámaszpont, s nem lévén más célpont, ezekre a felbecsülhetetlen értékű emlékkövekre lövöldöztek. Magam is láttam a lövések nyomait.

Én, ahogy egy-egy kis tyúklépéssel előrébb-előrébb haladok, ebben a nagy erdőben, vagy még stílszerűbben szólva, ennek a hatalmas pusztaságnak fűtengerében, egyre inkább elveszettnek érzem magam, mert óriási anyag. Műfaja is válogatja, nagyon nagy nehézséget okoz például az összehasonlításban, hogy a magyar hősi eposz elveszett. Arany János atyánk próbálta rekonstruálni, a hun-magyar mondakörből kiindulva, de ennyi az összes fogódzónk.

– *Miből lehet bizonyítani, hogy volt?*

– Minden népnek volt. Miért éppen nekünk ne lett volna? A másik, a meséink. Megfigyelhető bizonyos átmenet az eposz, tehát a versbe szedett hősének, és a mese között. Fordítottam olyan kazak és kirgiz meséket, amelyek tartalmilag inkább eposzok, formájukat tekintve prózai formájú mesék, viszont vannak verses részleteik. Amikor ezeket a kirgiz meséket fordítottam, nyomdailag is fölvetették, hogy hol van a verses részlet? De nem mindenütt vette észre a szerkesztő, hogy hol a vers, és a prózai szövegben is voltak, nem annak a formának megfelelő, de mégis csak verses lüktetésű részletek.

Az eposzok előadása kultikus volt, rituális körülményekhez kötött. Mivel a keresztény egyház uralma nagyon erős volt, ezek a kultikus alkalmak megszűntek. Csak titokban lehetett ezeket elmesélni, ráadásul a legjobb előadókat, nevezzük csak előadóknak az énekmondókat, likvidálták. Kiirtották. Viszont a nép emlékezete mégis csak megőrizte a tartalmát az eposzoknak, és adta szájról-szájra, prózává romlott szöveggel, mese formájában. Ilyen párhuzamokat tudnék én fölmutatni, onnét messziről, és innét, mitőlünk. Például, *A fehérló fia* című mese. Ami erre a legtipikusabb példa. Végére majdnem hogy etnogenézis magyarázó mese. Kísértetiesen egyező motívumai vannak a kirgizek Tüstük, és a kazakok Jer tüsztük című mesével, mind a kettő a főhős neve egyébként. Ami a magyar mesével való párhuzamra utal, a hős alvilági útja, ahol különböző kalandokon megy keresztül, különböző csodás képességű emberekkel találkozik, midőn elkövetkezik a sora annak, hogy föl kell menni a felső világba, milyen segítséggel teszi ezt meg? Fehérlófia fölviszi a griffmadárral, szinte szóról szóra így van meg mind a kazah, mind a kirgiz variánsban. Hát ők nem griffmadárnak hívják, hanem Ark karakúsnak, óriás fekete madár, óriás sas.

Tavaly akadt a kezembe, Puskás Karsci irodájában, a Rádióban, rátéved a kezem egy folyóiratra, a Szibirszkij alia – Szibériai tüzek, belelapozgatok, egy nyenyec író művét találok, Jurij Vella néven írt egy kollégánk, az életkorát sem tudom, vagy velünk kortárs, vagy valamelyest fiatalabb, mert a háborúban már élt, kisgyerekként élte meg a háború végét. Ő írja többek közt, hogy halálra keresték a sámánokat náluk, ott, a szamojédeknél, szamojéd nép a nyenyec. Sőt, elég volt, ha valaki nem is sámánkodott, csak az ősi dalokat, meg az ősi játékokat dalolta, játszotta, az már elég volt ahhoz, hogy elhurcolják, és vagy visszakerült, vagy nem. Voltam már kint jó néhányszor, ott a Nagy földön.

– *Saját költségén, vagy küldték?*

– Nem tudok én kimenni a saját pénzemen! Nekem még az is gond, hogy Szombathelyre elmenjek a saját pénzemen! Az Írószövetség jóvoltából... Helsinkiben az uráli népek: *Nyelv a baza* című konferenciáján az uráli népek legkompetensebb képviselői mondták el, hogy a kétnyelvűség szép dolog, de kétélű. Mert lehet olyan, hogy két fél nyelve lesz az embernek, mire fölnő. Ezt ők jól tudhatják, mert az egymástól távoli kis tundrai, meg tajgai településekről beviszik a gyerekeket, nevezzük magyarosan: tanyasi kollégiumba, vegyessen, nyenyecet, enyecet, osztyákat, manysit, és oroszul tanítják őket. Mi ered ebből? Nem tanul meg olyan jól oroszul, mint egy igazi orosz, viszont a saját anyanyelvét, és főleg a saját kultúráját, elfelejti. A legfőbb dolog az (és ami neveltségessé teszi egyáltalán még csak az elképzelését is, hogy ezeknek a szovjethatalom valami jót hozott volna), hogy kérdésessé tették a hagyományos

megélhetés alapjait. Mivel a különböző ásványkincsek, főként olaj meg uránium, föltárásával lehetetlenné tették azt, hogy hagyományos módon tenyésszék a rénszarvast, vadásszanak, stb. ökológiai katasztrófát idéztek elő.

– *Aki a magyarral rokon nyelvekkel, és a nyelveket beszélő népek kultúrájával foglalkozik, nyelvükkel, népköltéssel, közmondásokkal, az óhatatlanul egy nép történelmébe is betekint.*

– Az ember óhatatlanul belepillog a nép történelmébe, amely elválaszthatatlan más népek történelmétől. Meg kell mondanom, egy kissé rezignált hangon mondom, nem vagyok telítve túl sok reménységgel a történelmet illetően. Sem a mienket, sem a hozzánk hasonló sorsú, és nagyságrendű népek történetét illetően. Nagy veszedelmek vannak készülöben. Ezt a csontom mondja. Nemcsak a tapasztalataim. Ha továbbra is ilyen vákuum-hatás lesz ebben az országban, akkor valóban halottat injekcióztunk. Én ennyit tettem, amennyit tehettem. És ezt minden magasztosság nélkül mondom. Nem teltünk (esetleg kellettünk?), az Isten verje meg.

– *Az előbb mikrofon nélkül mondtam, akkor most elmondom, hogy Németh Lászlóval beszélgetve egyszer, azt mondta, hogy balottat injekcióztunk. A magyarságra gondolt. Én ugyan próbáltam vigasztalni azzal, hogy már Kölcseyék is a nemzetbalál gondolatával foglalkoztak, és lám, itt vagyunk, de nagyon nem sikerült megvigasztalnom... Alábúzkodtam sorokat a versesköteteiben. Ilyeneket: „a vaskerítések fekete lándzsái, mint őrségben virrasztó komor barcosok” „Leszáradt gally ütődik a lesben álló kövekhez” „A rozsdás pléhtető kínjában felkunkorodik” stb. Aztán ilyenek: „Nincs bennem töredelem, fogamat összeszorítom, felfelé gördülő kő vagyok.” A bajnalnak ilyen jelzője van: „farkasbundájú” „az ágakon leng az árvaság” „a kinnak kék hegye kicsorbul” „ó vasszelídségű füvek, zöld katonák, lágyságotok iszonyú fegyver” szóval, itt valami kínba dermedtség van lépten-nyomon.*

– Gyakorta támadt olyan élményem, és azt hiszem, talán nem egészen ok nélkül, hogy az embert meglehetősen ellenséges világ veszi körül. Nyilvánvaló, hogy ezek képek, metaforák: nem azokra a hajnalokra haragudtam én, amelyek mindazonáltal mégiscsak szépek voltak, még hogyha álmosan zötyögött is az ember a tizenegyes villamoson ki, az újpesti Chinoin gyárba. Meg gyönyörködtem én azokban a vaskerítésekben is, szóval, szeretem a teremtett világot, meg az épített világot is szeretem. De hát ezekből az elemekből épül föl a jelképrendszer, a világ egészét éreztem, érzem ma is könnyörtelennek, irgalmatlannak. Akkori életem során ez még természetesebb volt, hiszen még kiszolgáltatottabb voltam, jöllehet fiatalabb. Több volt az erőm, de a teher is meglehetősen volt. És úgy hiszem, hogy nemcsak a magam sorsát, a magam kiszolgáltatottságát sikerült ezzel, több-kevesebb tökéletlenséggel kifejezni. Sokan voltunk.

– *Így írta, hogy”meggyújtott az Isten mindkét végemen”, hát ugye ez a gyertyára vonatkozik, de azért nem pusztult el...*

– Nem, hála Istennek, meggyújtott, de azért adott hozzá valami kis olajat, vagy ilyesmit. Valószínű, hogy ha magam lettem volna, vagy kicsi létszámú családdal, már rég összeroppantam volna.

(Elhangzott a Kossuth Rádióban, 1991-ben)